

Nauczyciel i Szkoła 2018/1, nr 65
ISSN 1426-9899, e-ISSN 2544-6223
DOI: 10.14632/NiS.2018.65.85

Izabela Krasińska

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Katarzyna Rogozińska

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

„Mrówka z Wawelu” (1869-1870) ludowo-edukacyjny dwutygodnik Hipolita Witowskiego

“Mrówka z Wawelu” (1869-1870)
the Folk-educational Biweekly
Magazine of Hipolit Witowski

STRESZCZENIE

Pierwsze czasopisma adresowane do ludu powstały w latach 30. i 40. XIX wieku w zaborze pruskim. W zaborze austriackim pojawiły się dopiero w 1848 roku pod wpływem zniesionej cenzury rewolucyjnej. Na łamach prasy adresowanej do chłopskiego odbiorcy drukowano najczęściej artykuły z zakresu uprawy roli, hodowli zwierząt, pszczelarstwa, ogrodnictwa, sadownictwa. Nie brakowało treści propagujących higienę, aktualnych informacji społeczno-politycznych, artykułów historycznych oraz beletrystyki. Jednym z periodyków ludowych była „Mrówka z Wawelu” ukazująca się w Krakowie w latach 1869-1870. W powstanie i rozwój tego dwutygodnika zaangażowany był Hipolit Witowski – popularyzator i znawca przyrody, autor podręczników do tego przedmiotu, nauczyciel, działacz społeczny i patriota. Założone i redagowane przez niego piśmiennictwo miało oświatowy charakter. Abonowali i czytali je zwłaszcza nauczyciele szkół ludowych, którzy zajęci licznymi pozaszkolnymi obowiązkami nie mieli czasu na dokształcanie się. Na łamach periodyku znaleźć mogli treści przydatne im podczas zajęć z uczniami. Przeważały artykuły przyrodnicze (biologiczne, geograficzne, geologiczne, astronomiczne). W mniejszym zakresie drukowano treści historyczne przybliżające bohaterów narodowych,

władców Polski, możnowładców, staropolskie obyczaje, historyczne zagadki i objaśniano znaczenie przysłów narodowych. Zapoznawano czytelników z funkcjonowaniem i zastosowaniem nowoczesnych urządzeń, takich np. jak barometr czy termometr. Polecano do czytania książki przyrodnicze. Zabrakło jednak miejsca na artykuły omawiające i analizujące aktualne wydarzenia społeczno-polityczne. Teksty były najprawdopodobniej pisane przez redaktora odpowiedzialnego i nakładcę tego periodyku – Hipolita Witowskiego.

SUMMARY

The first magazines addressed to people were created in the 1830's and 40's in the Prussian partition. In the Austrian partition they appeared in 1848 under the influence of the abolition of the preventive censorship. The most popular articles in the field of farming, animal husbandry, bee-keeping, horticulture and orchard culture were printed in newspapers addressed to the peasant recipient. There was also content promoting hygiene, current socio-political information, historical articles and fiction. One of the folk periodicals was the "Mrówka z Wawelu" which appeared in Cracow between 1869 and 1870. Hipolit Witowski was engaged in the establishment and development of this biweekly magazine – a popularizer and expert of the nature, the author of textbooks on this subject, teacher, social activist and patriot. The magazine which was founded and edited by him had an educational character. It was subscribed to and read by teachers and chaplains, especially by those who were busy with extra-curricular duties and did not have much time to learn and improve themselves. In the columns of the periodical they could find content which was useful for them during classes with students. Topics connected with nature were mostly presented (biological, geographic, geological, astronomical). To a lesser extent, the historical content featuring national heroes, Polish rulers, noblemen, old Polish customs, historical puzzles and explanations of the meaning of the national proverbs were printed. Readers were familiar with the operation and use of the modern equipment, such as barometers or thermometers. Books connected with nature were recommended for reading. However, there was no room for articles discussing and analyzing current socio-political events. The texts were the most probably written by the editor in charge and the editor of this periodical – Hipolit Witowski.

SŁOWA KLUCZOWE

czasopisma polskie, edukacja ludowa, Galicja, Kraków, prasa wiejska

KEYWORDS

Polish periodicals, folk education, Galicia, Cracow, rural newspapers

Wprowadzenie

Ważne miejsce w rozbudzaniu postaw obywatelskich wśród włościan w XIX wieku odegrała prasa ludowa. Pierwsze tytuły, które zaliczyć można do pism adresowanych do chłopskiego odbiorcy, pojawiły się w latach 30. i 40. XIX wieku w Wielkim Księstwie Poznańskim, gdzie „najwcześniej podjęto działalność wśród ludu i dla ludu”¹. Z tego typu periodyków czerpano

¹ G. Gzella, „Pisma dla ludu” pod zaborami w pierwszej połowie XIX wieku, Toruń 1994, s. 38-39.

zazwyczaj informacje o aktualnych wydarzeniach politycznych czy społecznych rozgrywających się na ziemiach polskich trzech zaborów oraz za granicą. Nie zapomniano o nowinkach gospodarskich, udzielano porad w takich sprawach, jak: chów bydła i trzody chlewnej, nawożenie, ochrona przed szkodnikami, pszczelarstwo, sadownictwo, ogrodnictwo. Propagowano abstynencję od alkoholu, higienę i zdrowy styl życia. Drukowano utwory beletrystyczne². Nie zabrakło też podstawowych informacji z zakresu nauk przyrodniczych, jak miało to miejsce chociażby na łamach periodyku „Mrówka z Wawelu” stanowiącego przedmiot niniejszego artykułu.

Wydawcy pism ludowych nie mogli zazwyczaj liczyć na korzyści materialne. Wiele tytułów adresowanych do włościan było wydawnictwami deficytowymi, wymagającymi często znacznych nakładów finansowych. Brak pomocy ze strony czytelników, prenumeratorów lub sponsorów stawał się przyczyną upadku wielu z nich. Nie dziwi więc fakt, że pisma przeznaczone dla chłopskiego odbiorcy były często wydawnictwami efemerycznymi³.

W zaborze austriackim powstanie periodyków ludowych stało się możliwe dzięki rewolucji marcowej 1848 roku, kiedy to cesarz Ferdynand I zniósł, pod wpływem burzliwych demonstracji, cenzurę prewencyjną (15 marca). Zarządzenia z 18 maja zniosły natomiast kontrolę nad księgarniami i drukarniami, przymus kaucji i koncesji oraz wprowadziły sądy przysięgłych dla oskarżonych w procesach prasowych. Pod wpływem tej krótkotrwałej swobody zaczęły wychodzić pisma adresowane do włościan. W samym tylko Krakowie ukazywały się w tym okresie: „Prawda”, „Wieśniak”, „Krakus” i poświęcona oświacie ludu wiejskiego „Szkoła Ludu”. Konstytucja z 4 marca 1849 roku dość wyraźnie określiła granice wolności druku pod zaborem austriackim, wprowadzając m.in. tzw. redaktora odpowiedzialnego, który przed sądem odpowiadał za „przestępstwa prasowe swego tytułu”. Istniała jednak tutaj w dalszym ciągu względna swoboda w zakresie zakładania nowych tytułów, ale groźba procesu czy konfiskaty nakładu powodowała, że z pism zniknęły poważniejsze treściowo artykuły oraz społeczno-polityczne dyskusje⁴. Sytuacja taka utrzymywała

² P. Jakubiec, „Dwie dusze” – czyli ewolucja tożsamości społecznej i narodowej ludności chłopskiej Galicji w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2/2017, s. 416, <http://www.ejournals.eu/Prace-Historyczne/2017/Numer-2/art/8979/> (dostęp: 31.07.2017); R. Niepiekło, *Problematyka narodowa na łamach dziewiętnastowiecznej prasy dla ludu w Galicji*, „Społeczeństwo i Polityka” 4/2011, s. 13.

³ R. Niepiekło, *Problematyka narodowa...*, dz. cyt., s. 15.

⁴ G. Gzella, „Pisma dla ludu”, dz. cyt., s. 51-52; S. Lato, *U źródeł prasy „dla ludu”*, w: I. Turowska-Bar, *Polskie czasopisma o wsi i dla wsi od XVIII w. do r. 1960. Materiały bibliograficzno-katalogowe*, Warszawa 1963, s. 33-34.

się do drugiej połowy lat 60., kiedy to Galicja otrzymała status autonomiczny i nastąpiła znaczna liberalizacja stosunków wewnętrznych. Rozpoczęła się polonizacja urzędów administracji i sądownictwa, przystąpiono do organizacji szkolnictwa polskiego i życia kulturalnego. Ówczesna wieś galicyjska przedstawiała jednak żałosny obraz, który umacniały nawiedzające kraj klęski żywiołowe, a prymitywna gospodarka powiększała nędzę i zacofanie społeczne⁵.

„Mrówka z Wawelu” – opracowanie formalno-wydawnicze

W takich warunkach społeczno-gospodarczych doszło do pojawienia się na rynku prasowo-wydawniczym dwutygodnika „Mrówka z Wawelu” z podtytułem: „Pisemko poświęcone ludowi i nauczycielom szkół ludowych”. Pisemko ukazywało się w Krakowie. Pierwszy numer wyszedł 1 marca 1869 roku, a ostatni (24) 15 lutego 1870 roku, drukowano je w formacie 21 x 14 cm w oficynie „Czasu”, pozostającej wówczas pod zarządem Wincentego Kirchmayera. Objętość numeru wynosiła 16 stron. Ukazywało się 1. i 15. dnia każdego miesiąca w nakładzie 300 egzemplarzy. Abonowali je głównie nauczyciele ludowi, którzy, chcąc poprawić swoje skromne warunki bytowe, funkcje oświatowe łączyć często musieli z innymi zajęciami zarobkowymi, np. posługą w kościele, usługami pisarskimi na rzecz gminy czy prywatnym nauczaniem dzieci ziemian i bogatszych włościan. Nie mieli więc czasu na dokształcanie się, a posiadający *stricte* edukacyjny charakter periodyk z przewagą artykułów przyrodniczych doskonale nadawał się do pogłębiania wiedzy wykorzystywanej następnie podczas zajęć szkolnych. Jak wynika ze spisu prenumeratorów „Mrówkę z Wawelu” w mniejszym stopniu zamawiali księża i czytelnicy ludowe⁶. Wśród czytelników znalazły się tak znane osoby, jak: prezydent Krakowa Józef Dietl, działacz oświatowy i społeczny hr. Mieczysław Antoni Dzieduszycki, lekarz i polityk Franciszek Hoszard, badacz tatrzańskiej flory i fauny Maksymilian Nowicki oraz oddziały terenowe utworzonego w 1868 roku we Lwowie Towarzystwa Pedagogicznego⁷. Abonament można było zamówić

⁵ S. Stępień, *Prasa ludowa w Polsce. Zarys historyczny*, Warszawa 1984, s. 30.

⁶ R. Niepiekło, *Problematyka narodowa...*, dz. cyt., s. 17; M. Jakubek, *Prasa krakowska 1795-1918. Bibliografia*, Kraków 2004, s. 195; K. Dunin-Wąsowicz, *Czasopiśmiennictwo ludowe w Galicji*, Wrocław 1952, s. 57; R. Pelczar, *Nauczyciele szkoły ludowej w społeczności wsi galicyjskiej*, w: *Studia problemowe z historii wychowania na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, red. E. Juśko, J. Kamińska-Kwak, R. Pelczar, Tarnów–Stalowa Wola–Łapczyca 2015, s. 147.

⁷ *Imionospis P.T. Prenumeratorów z wyszczególnieniem zaliczek*, „Mrówka z Wawelu” 12/1869, s. 192; *Imionospis P.T. Prenumeratorów z wyszczególnieniem zaliczek. (Ciąg dalszy)*, „Mrówka z Wawelu” 13/1869, s. 208; *Imionospis P.T. Prenumeratorów. (Ciąg dalszy)*,

w siedzibie redakcji przy ul. Floriańskiej, L.s. 342 (obecnie nr 44) w Krakowie, a ponadto np. w księgarni Józefa Czecha w Krakowie, we Lwowie u Karola Wilda czy w Rzeszowie u Jana Andrzeja Pelara. Pisemko utrzymywało się z prenumeraty czytelniczej, ale jak zapowiadała redakcja, część dochodów uzyskanych tą drogą zamierzała przeznaczać na cele społeczne, w tym na odnowienie ołtarza Wita Stwosza w kościele Mariackim czy na potrzeby ochronek dla biednych dzieci i sierot⁸.

Redaktorem odpowiedzialnym i nakładcą dwutygodnika był Hipolit Witowski (1808-1888) – patriota, pedagog, publicysta, autor podręczników i książek przyrodniczych dla młodzieży i nauczycieli. Ukończył gimnazjum w Rzeszowie, zapisał się na studia filozoficzne, a potem prawnicze w Uniwersytecie we Lwowie. Uczestniczył w powstaniu listopadowym, po upadku którego nie mógł już kontynuować studiów, został więc nauczycielem prywatnym i autorem podręczników, głównie przyrodniczych, m.in. *Historia naturalna*, t. 1-3 (Lwów 1849-1851). Przetłumaczył na język polski pracę Karla Müllera *Świat roślinny. Dzieło poświęcone miłośnikom przyrody* czy francuską powieść sentymentalną *Paweł i Wirginia. Obraz przyrody* autorstwa Henriego Bernardyna de Saint-Pierre. Pisał też popularnonaukowe książki dla młodzieży, np. *Krzysztof Kolumb czyli odkrycie Ameryki* (Lwów 1853). W swoich publikacjach propagował ponadto nowoczesne pszczelarstwo⁹.

W latach 1848-1852 ukazywał się we Lwowie wydawany przez Zakład Narodowy im. Ossolińskich „Przyjaciel Dzieci. Tygodnik z rycinami, poświęcony nauce i zabawie dzieci”. Założycielem i pierwszym redaktorem pisemka był Franciszek Ksawery Bełdowski (1817-1850), drzeworytnik i nauczyciel szkoły powszechnej w Pilźnie koło Dębicy, od 1847 roku mieszkał we Lwowie, gdzie pracował w Ossolineum. Ten miłujący młodzież pedagog rozpoczął w lipcu 1848 roku redagowanie „Przyjaciela Dzieci”, w którym był ponadto autorem nie tylko artykułów, ale i ilustracji wykonanych techniką drzeworytową. Po śmierci Bełdowskiego w maju 1850 roku redakcję tygodnika przejął Witowski. Pismo miało charakter poznawczo-wychowawczy, a jego walorem był zrozumiały dla młodych odbiorców język. Na łamach „Przyjaciela Dzieci” zamieszczano artykuły religijne, teksty z zakresu biologii, astronomii, fizyki, chemii,

---

„Mrówka z Wawelu” 21/1870, s. 334; M. Przeniosło, *Towarzystwo Pedagogiczne we Lwowie w latach 1868-1906 (wybrane zagadnienia)*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX Wieku” 13/2014, s. 47.

⁸ Zob.: „Mrówka z Wawelu” 5/1869, s. 65-66.

⁹ *Wspomnienie pośmiertne. Hipolit Jastrzębiec Witowski*, „Czas” 262/1888, s. 5; R. Tomaszewski, *Nie tylko Dzierżon. Wprowadzenie do bibliografii piśmiennictwa pszczelniczego na Śląsku*, „Biblioteka” 15/2011, <http://pressto.amu.edu.pl/index.php/b/article/viewFile/146/101> (dostęp: 23.06.2017).

historii Polski, utwory beletrystyczne, m.in. wiersze Jana Kochanowskiego, Franciszka Karpińskiego, Juliana Ursyna Niemcewicza czy Adama Mickiewicza, drukowano też zagadki. „Przyjaciel Dzieci” – zdaniem korespondenta „Nowej Reformy” – był w czasach Witowskiego wydawany z niezwykłą starannością i należał do najlepszych „pism tego rodzaju” w Galicji¹⁰.

Hipolit Witowski był też działaczem narodowym, oświatowym i społecznym, prezesem Towarzystwa Oficjalistów Prywatnych i Towarzystwa Oświaty Ludowej, działał w zorganizowanym w 1868 roku w Krakowie Towarzystwie Przyjaciół Oświaty i funkcjonującym od 1815 roku Towarzystwie Naukowym Krakowskim, będąc jego członkiem korespondentem. Po tym jak jego *Historia naturalna* rozporządzeniem ministerstwa oświaty wprowadzona została jako podręcznik gimnazjalny, autor mógł pracować w szkolnictwie średnim, a w 1873 roku został nawet dyrektorem szkoły wydziałowej w Bełzie. Odbывał podróże naukowe po Niemczech, Francji, Włoszech i Belgii. Był honorowym obywatelem Brzozowa¹¹.

Zawartość treściowa

Dwutygodnik „Mrówka z Wawelu” będący efemerydą prasowo-wydawniczą publikował zwłaszcza artykuły przyrodnicze (biologiczne, geograficzne, geologiczne, astronomiczne), co było zgodne z zainteresowaniami jego redaktora odpowiedzialnego Hipolita Witowskiego. Rzadziej pojawiały się teksty historyczne, stanowiące przecież najpopularniejszą wówczas formę przekazu wiedzy narodowej i pobudzenia świadomości obywatelskiej czytelników. Kilka tekstów dotyczyło techniki i wynalazków, pojawiały się też artykuły pedagogiczne, a nawet religijne, polecano do czytania przyrodnicze książki. Brakowało natomiast artykułów omawiających bieżące sprawy natury politycznej i społecznej oraz utwory beletrystyczne¹². Treść periodyku

¹⁰ *Kronika*. † *Hipolit Witowski*, „Nowa Reforma” 245/1888, s. 3; J. Piotrowski, *Bełdowski Franciszek Ksawery*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 1, Kraków 1935, s. 409-410; GL (G. Leszczyński), „Przyjaciel Dzieci”, w: *Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej*, red. B. Tylicka i G. Leszczyński, Wrocław–Warszawa–Kraków 2002, s. 330-331; A. Mamulska, *Oddziaływanie wychowawcze XIX-wiecznej prasy dla dzieci na przykładzie tygodnika „Przyjaciel Dzieci” (1848-1852)*, „Scripta Comeniana Lesnensia. Seria A. Miscellanea” 5/2007, s. 116-119; M. Chrobak, *Recepcja warszawskiego „Przyjaciela Dzieci” na łamach „Przeglądu Tygodniowego” (w latach 1866-1876)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 4/2014, s. 84.

¹¹ *Wspomnienie pośmiertne...*, dz. cyt., s. 5; *Wiadomości i doniesienia*, „Głos Wolny” 173/1868, s. 696-697.

¹² K. Dunin-Wąsowicz, *Czasopiśmiennictwo ludowe...*, dz. cyt., s. 57; R. Niepiekło, *Problematyka narodowa*, dz. cyt., s. 17.

uzupełniały ilustracje. Artykuły nie były podpisane, a więc tworzył je zapewne sam Hipolit Witowski.

Tabela 1. Analiza zawartości treści „Mrówki z Wawelu” w latach 1869-1870 (w procentach)

Tematyka	Zawartość (w %)
Przyroda	68,9
Historia	9,29
Technika i wynalazki	6,91
Oświata	4,0
Literatura	0,75
Religia	0,62
Inne	9,53
Razem	100

Źródło: Opracowanie własne.

W numerze pierwszym Witowski zwrócił uwagę na edukacyjny charakter założonego przez siebie pisemka, licząc na przychylność czytelników i prenumeratorów oraz zakreślił krąg potencjalnych odbiorców:

Mrówka wie (...) dobrze, że jeżeli będzie podawała wiadomości istotnie pożyteczne, wtedy wszyscy ją polubią i przyjmą gościnnie do swoich siedzib. Powodzenie *Mrówki* zawisło więc i od niej i od czytelników. Im lepiej pouczać będzie, tym większy pozyska udział, tym większa obopólna korzyść. (...) *Mrówka* podjęła niełatwą pracę. Nauczać czyli oświecać – arcytrudna to rzecz. Nawet najmędrzy i najuczestni błędzi – bo jest człowiekiem, nie za się aniołem. Cóż dopiero prostaczek, który albo mało się uczył albo też nic nie umie. Podstawą oświaty i wiedzy jest nauka, bez której nikt obejść się nie może, skoro pragnie być pożytecznym swojej rodzinie, służyć dobrze swojej ojczyźnie, i żyć na chwałę Boga! *Mrówka* nie pominie żadnej rzeczy, nawet najdrobniejszej na pozor, bo każdą rzecz zużytecznie można, skoro istnieje na świecie¹³.

Na szpaltach omawianego dwutygodnika przeważały artykuły z przyrodznawstwa znanego wówczas również pod nazwą historii naturalnej (68,9% zawartości treściowej). W numerach 1-11 z 1869 roku drukowany był cykl artykułów opatrzony wspólnym tytułem *Powietrze – Woda – Ogień – Ziemia*,

¹³ Powitanie i pozdrowienie, „Mrówka z Wawelu” 1/1869, s. 1-2.

gdyż, jak podkreślał autor, to od tych czynników zależało życie i zdrowie człowieka oraz zwierząt, jak również wzrost i rozwój roślin. Należało więc je poznać, bowiem¹⁴: „Powietrzem oddychamy, wodę pijemy, ogniem posługujemy się w różnych czynnościach i przedsięwzięciach, ziemia wydaje rozliczne płody dla naszej potrzeby”¹⁵. W części poświęconej powietrzu omówione zostały jego składniki: wodór określany wówczas jako kwasoród, azot, tlen i kwas węglowy. Dalej autor opisał wodę z podziałem na twardą i miękką, słodką i słoną, zastanawiał się nad naczyniami służącymi do jej przechowywania oraz nad szkodliwością pary wodnej, pisał o opadach atmosferycznych (deszczu i śniegu), lodowcach, rzekach, jeziorach, morzach oraz rafach koralowych. Następnie wyjaśnił czytelnikom, czym jest ogień i co się dzieje podczas palenia, pisał o pozostałościach powstałych po spalaniu substancji organicznych (popiele, dymie, sadzy), skupił się też na łatwopalności niektórych materiałów. Scharakteryzował budowę Ziemi, zwracając uwagę na kamienie (krystaliczne, krystaliczno-ziarniste, krystaliczno-łupkowate i zbite), skały okruchowe, wulkany, trzęsienia ziemi. Skupił się na Ziemi jako na jednej z planet układu słonecznego i dostarczył czytelnikom podstawowych informacji o Księżycu – naturalnym satelicie Ziemi.

Zwraca też uwagę cykl artykułów pt. *Obrazki z życia zwierząt*, gdzie Witowski pisał m.in. o pożytecznych i szkodliwych owadach: mrówkach¹⁶, pszczołach¹⁷, szarańczy¹⁸; udomowionych i drapieżnych ssakach: koniach¹⁹, wołach²⁰ i lwach²¹ czy pajęczakach jadowitych – skorpionach, zwanych wówczas również niedźwiadkami²².

Na łamach „Mrówki z Wawelu” pojawiały się też treści przybliżające czytelnikom skamieniałości, czyli zachowane w skałach szczątki żywych

¹⁴ Powietrze – Woda – Ogień – Ziemia, „Mrówka z Wawelu” 1/1869, s. 3.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ *Charakter i przymioty mrówek*, „Mrówka z Wawelu” 1/1869, s. 8-14; *Charakter i przymioty mrówek. (Ciąg dalszy)*, „Mrówka z Wawelu” 2/1869, s. 25-29; *Charakter i przymioty mrówek. (Dokończenie)*, „Mrówka z Wawelu” 3/1869, s. 41-45.

¹⁷ *Charakter, przymioty i prace pszczół*, „Mrówka z Wawelu” 4/1869, s. 61-63; *Charakter, przymioty i prace pszczół*, „Mrówka z Wawelu” 6/1869, s. 92-94; *Charakter, przymioty i prace pszczół. (Ciąg dalszy)*, „Mrówka z Wawelu” 7/1869, s. 105-110; *Charakter, przymioty i prace pszczół. (Ciąg dalszy)*, „Mrówka z Wawelu” 8/1869, s. 126-125; *Charakter, przymioty i prace pszczół. (Dokończenie)*, „Mrówka z Wawelu” 9/1869, s. 139-144.

¹⁸ *Szarańcza wędrowna*, „Mrówka z Wawelu” 19/1869, s. 301-304.

¹⁹ *Charakter i przymioty konia*, „Mrówka z Wawelu” 12/1869, s. 180-185.

²⁰ *Wół – jego charakter i przymioty*, „Mrówka z Wawelu” 14/1869, s. 216-219.

²¹ *Lew – jego charakter i przymioty*, „Mrówka z Wawelu” 15/1869, s. 237-238.

²² *Niedźwiadek – jego charakter i przymioty*, „Mrówka z Wawelu” 18/1869, s. 282-285.

organizmów (roślin i mniejszych zwierząt) oraz kłów czy pazurów większych zwierząt prehistorycznych. Zwracano uwagę na paleontologię, czyli naukę badającą owe kopalne organizmy na podstawie skamieniałości. Apelowano do czytelników o ostrożne obchodzenie się z nimi, jako ważnymi dla badaczy i miłośników przyrody „przedmiotami”²³. Wiadomości te nie spotkały się jednak z większym zainteresowaniem czytelników. Na łamach pisma przeczytać bowiem możemy:

„Mrówka” zasłyszała przypadkiem, jakoby niektórzy Czytelnicy oświadczyli, że wiadomości o zwierzętach i roślinach zaginionych są niepotrzebne i niezrozumiałe, i nie wiedzieć, w jakim celu podawane. – Otóż „Mrówka” odpowiada: „*Nie od razu Kraków zbudowano*” i dodaje: „*Bez pracy nie będzie kołaczy*”. Niemożliwą jest rzeczą od razu wszystko uczynić i napisać tak, ażeby każdy bez namysłu i zastanowienia się zrozumiał to, co czyta. „Mrówka” rozważa wszystko, co pisze; „Mrówka” podaje tylko takie wiadomości, które w istocie są potrzebne i ważne. „Mrówka” pragnie rozbudzić ciekawość czytelnika i zaszczyścić zamilowanie do badania przyrody i jej praw, według których Bóg wszechmogący włada i kieruje wszechświatem, który stworzył z niczego skieniem swjej woli!²⁴

Na szpaltach pisemka informowano o nowinkach technicznych (6,91% powierzchni treściowej). Zapoznano np. czytelników z budową, działaniem i zastosowaniem różnego typu pomp (wodnych, ssących, tłoczących, ssąco-tłoczących²⁵, pneumatycznych²⁶), z barometrami²⁷ i termometrami²⁸.

Niecałe 10% zawartości treściowej periodyku związanych było z historią. Czytelnik „Mrówki z Wawelu” mógł je znaleźć w osobnym dziale *Wspomnienia z przeszłości*. Były to zazwyczaj krótkie wzmianki, gdzie podawano ciekawostki z życia wybitnych Polaków np.: poety Mikołaja Reja, władców Polski Kazimierza II Sprawiedliwego, Bolesława Krzywoustego i Stanisława Leszczyńskiego, hetmanów wielkich koronnych Stanisława Żółkiewskiego i Stanisława Koniecpolskiego, kanclerza wielkiego litewskiego Mikołaja Radziwiłła, kasztelana poznańskiego Jędrzeja Górki, kasztelana krakowskiego Jakuba

²³ *Skamieniałości i ich znaczenie*, „Mrówka z Wawelu” 11/1869, s. 170-173.

²⁴ *Kilka słów do Czytelników „Mrówki z Wawelu”*, „Mrówka z Wawelu” 15/1869, s. 225.

²⁵ *O machinach, których budowa polega na ciężeniu powietrza*, „Mrówka z Wawelu” 17/1869, s. 266-270.

²⁶ *Pompa powietrzna czyli pneumatyczna*, „Mrówka z Wawelu” 18/1869, s. 276-279.

²⁷ *Barometr*, „Mrówka z Wawelu” 18/1869, s. 279-282; *Jeszcze kilka słów o spadaniu i podnoszeniu się barometru*, „Mrówka z Wawelu” 19/1869, s. 297-298.

²⁸ *Termometr*, „Mrówka z Wawelu” 19/1869, s. 295-297.

Sobieskiego, kasztelana sandomierskiego Mikołaja Spytka Ligęzy, marszałka trybunału litewskiego Michała Serwacego Wiśniowieckiego, wojewody sandomierskiego Piotra Zborowskiego, starosty bydgoskiego Władysława Michała Skoraczewskiego, Anny z Ostrogskich Chodkiewiczowej, wybitnego kaznodziei ks. Stanisława Bieleckiego, ks. kard. Michała Stefana Radziejowskiego i innych. Więcej napisano na temat życia i bohaterskich czynów Tadeusza Kościuszki, chwając przy okazji jego skromność oraz pobożność²⁹. Przybliżono też czytelnikom osobę ostatniego króla z dynastii Jagiellonów Zygmunta II Augusta, który potajemnie poślubił swoją poddankę Barbarę Radziwiłłównę, co spotkało się z ostrym sprzeciwem jego matki królowej Bony oraz części możnowładców³⁰.

Drukowano ponadto krótkie artykuły dotyczące starodawnych polskich obyczajów. Pisano m.in. o tzw. dworskich rezydentach, czyli starszych wiekiem byłych oficerach i żołnierzach, np. z czasów konfederacji barskiej, powstania kościuszkowskiego czy Legionów Dąbrowskiego. Do ich obowiązków należało „prowadzić Panią domu do stołu i opowiadać zdarzenia, których świadkami byli”. Ludzi takich darzono powszechnym szacunkiem i traktowano jak członków rodziny, nazywając wujaszkami lub stryjaszkami³¹.

W numerze 17 znalazł się artykuł poświęcony siedzibom szlacheckim (zamkom i dworom). Budowano je zazwyczaj w niedostępnych miejscach, otaczano murami oraz fosami z wodą. Komnaty zamkowe były okazałe i bogate w sprzęty. W przyzamkowych ogrodach chętnie sadzono róże, a w sadzie królowej Jadwigi rosły wiśnie, „które czasem i w samo Boże Narodzenie kwitnęły”. Na dworze Bolesława Chrobrego wielu było rycerzy, a u biskupa krakowskiego Stanisława liczny orszak dworzan i sług³². Przeciwnieństwem siedzib szlacheckich były ubogie chłopskie chaty nazywane też „brogami”, opisane w numerze 22 z 15 stycznia 1870 roku³³. Czytelnicy dowiadywali się również o zabawach szlachty i prostych ludzi³⁴ oraz o wykwintnych i bogatych szlacheckich ubiorach obszywanych złotem i szlachetnymi kamieniami³⁵.

Cnotą niektórych władców Polski była pobożność, co również podkreślano na łamach piśmka. Do Matki Boskiej modlili się Bolesław Chrobry, Władysław Łokietek i św. królowa Jadwiga, a Kazimierz Sprawiedliwy otaczał

²⁹ *Tadeusz Kościuszko*, „Mrówka z Wawelu” 5/1869, s. 72-78.

³⁰ *Zygmunt II August*, „Mrówka z Wawelu” 6/1869, s. 95-96.

³¹ *Wąsaci wojownicy*, „Mrówka z Wawelu” 14/1869, s. 224.

³² *Domy pańskie*, „Mrówka z Wawelu” 17/1869, s. 270-271.

³³ *Dom chłopski*, „Mrówka z Wawelu” 22/1870, s. 350.

³⁴ *Zabawy gminu*, „Mrówka z Wawelu” 22/1870, s. 351.

³⁵ *Ubiory*, „Mrówka z Wawelu” 22/1870, s. 351-352.

szczególną czcią św. Floriana. Modlono się też do św. Wojciecha, św. Stanisława i św. Katarzyny. Chętnie poszczono, a zdarzające się przypadki złamania postów karano klątwą³⁶.

Drukowano ponadto historyczne zagadki³⁷ i tłumaczono znaczenie przysłów narodowych np.: *Sprawić komuś łaźnię*³⁸, *Mądry Polak po szkodzie*³⁹, *Duży jak Łokietek*⁴⁰, *Polegaj na nim jakby na Zawiszy*⁴¹, *Siedzieć jak na niemieckim kazaniu*⁴², *Staropolska jest to cnota, nie zamknąć nikomu wrota*⁴³, *Ani w Paryżu, z owsianej kaszy nie urobią ryżu*⁴⁴, *Przedaje skórę, a niedźwiedź w lesie*⁴⁵, czy *Mieć z kim turnieje*⁴⁶.

W zakresie oświaty uwagę zwraca opublikowany na łamach „Mrówki z Wawelu” artykuł przeglądowy na temat stanu szkolnictwa ludowego w Galicji w 1867 roku. Opracowany został według *Rysu historyczno-statystycznego szkół ludowych w Galicji od roku 1772 po 1867* (Kraków 1869) Alojzego Skoczka z Radomyśla. Wynika z niego, że w Galicji istniało wówczas 57 czteroklasowych szkół ludowych męskich i 10 żeńskich, a ponadto 1075 tzw. wiejskich szkół trywialnych z jednym lub dwoma nauczycielami, 763 parafialnych, 634 gminnych, 79 ewangelickich i 10 żydowskich. Ogółem funkcjonowało więc 2628 szkół ludowych. Zlokalizowane były one na wsiach, w małych miasteczkach oraz na przedmieściach większych ośrodków miejskich. Według wykazu sporządzonego przez Alojzego Skoczka połowa galicyjskich gmin nie miała w ogóle szkół ludowych ani nauczycieli. Zatrważające były też dane dotyczące odsetka uczniów uczęszczających do szkół. Wynika z nich, że w Galicji na 100 dzieci tylko 18 chodziło do szkoły, podczas gdy np. w Czechach i na Morawach było ich 98, a na Węgrzech 61. W 1863 roku w Galicji obowiązkiem szkolnym objętych było 580 969 dzieci, a do szkół uczęszczało tylko 134 161. Redakcja dwutygodnika polecała czytelnikom, by zakupili sobie książkę Alojzego

³⁶ *Pobożność*, „Mrówka z Wawelu” 22/1870, s. 352.

³⁷ *Mieczysław I*, „Mrówka z Wawelu” 17/1869, s. 271; *Mieczysław II*, „Mrówka z Wawelu” 21/1870, s. 329-330.

³⁸ „*Sprawić komu łaźnię*”, „Mrówka z Wawelu” 11/1869, s. 174-175.

³⁹ „*Mądry Polak po szkodzie*”, „Mrówka z Wawelu” 11/1869, s. 175-176.

⁴⁰ „*Duży jak Łokietek*”, „Mrówka z Wawelu” 12/1869, s. 189-190.

⁴¹ „*Polegaj na nim jakby na Zawiszy*”, „Mrówka z Wawelu” 12/1869, s. 190-191.

⁴² „*Siedzieć jak na niemieckim kazaniu*”, „Mrówka z Wawelu” 14/1869, s. 222.

⁴³ „*Staropolska jest to cnota, nie zamknąć nikomu wrota*”, „Mrówka z Wawelu” 14/1869, s. 222-223.

⁴⁴ „*Ani w Paryżu, z owsianej kaszy nie urobią ryżu*”, „Mrówka z Wawelu” 15/1869, s. 239-240.

⁴⁵ *Przedaje skórę, a niedźwiedź w lesie*, „Mrówka z Wawelu” 19/1869, s. 304.

⁴⁶ *Mieć z kim turnieje*, „Mrówka z Wawelu” 20/1869, s. 319-320.

Skoczka pt. *O szkole ludowej* (Kraków 1868), gdzie znaleźć mogli wiele cennych wskazówek na temat tego typu placówek⁴⁷.

Zwracano też uwagę czytelników periodyku na inne publikacje. Redaktor Hipolit Witowski polecał np. opracowaną przez siebie książkę *Chemia w obrazkach z życia codziennego podług układu Jana Johnsona* wydaną w Druкарni „Czasu” Kirchmayera w Krakowie w 1869 roku. Do nabycia była w siedzibie redakcji „Mrówki z Wawelu”, w administracji „Czasu” oraz w lwowskich księgarniach⁴⁸.

Podsumowanie

W zamierzeniu twórcy periodyk miał być regularnie ukazującym się dwutygodnikiem, lecz po roku istnienia na rynku prasowo-wydawniczym został zawieszony, na co wpłynęło zapewne niewielkie zainteresowanie czytelników i prenumeratorów, którzy nie wnosili na czas opłat abonamentowych. Zadaniem redakcji „Mrówki z Wawelu” było szerzenie oświaty wśród włościan za pośrednictwem i przy udziale nauczycieli ludowych, co stanowiło dla niej objaw „miłości ojczyzny”⁴⁹.

Bibliografia

Prasa:

„Czas” 1888.

„Głos Wolny” 1868.

„Mrówka z Wawelu” 1869-1870.

„Nowa Reforma” 1888.

Opracowania:

Chrobak M., *Recepcja warszawskiego „Przyjaciela Dzieci” na łamach „Przeglądu Tygodniowego” (w latach 1866-1876)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 4/2014.

Dunin-Wąsowicz K., *Czasopiśmiennictwo ludowe w Galicji*, Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Wrocław 1952.

⁴⁷ *Szkoły ludowe w Galicji i Krakowie w roku 1867*, „Mrówka z Wawelu” 5/1869, s. 78-80.

⁴⁸ Zob.: „Mrówka z Wawelu” 4/1869, s. 64; „Mrówka z Wawelu” 8/1869, s. 128.

⁴⁹ *Bracia moi!*, „Mrówka z Wawelu” 20/1869, s. 305.

GL (Leszczyński G.), „Przyjaciel Dzieci”, w: *Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej*, red. B. Tylicka i G. Leszczyński, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 2002.

Gzella G., „Pisma dla ludu” pod zaborami w pierwszej połowie XIX wieku, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 1994.

Jakubek M., *Prasa krakowska 1795-1918. Bibliografia*, Wydawnictwo Naukowe DWN: Archiwum UJ, Kraków 2004.

Jakubiec P., „Dwie dusze” – czyli ewolucja tożsamości społecznej i narodowej ludności chłopskiej Galicji w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2/2017, <http://www.ejournals.eu/Prace-Historyczne/2017/Numer-2/art/8979/> (dostęp: 31.07.2017).

Lato S., *U źródeł prasy „dla ludu”*, w: I. Turowska-Bar, *Polskie czasopisma o wsi i dla wsi od XVIII w. do r. 1960. Materiały bibliograficzno-katalogowe*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1963.

Mamulska A., *Oddziaływanie wychowawcze XIX-wiecznej prasy dla dzieci na przykładzie tygodnika „Przyjaciel Dzieci” (1848-1852)*, „Scripta Comeniana Lesnensia. Seria A. Miscellanea” 5/2007.

Niepiekło R., *Problematyka narodowa na łamach dziewiętnastowiecznej prasy dla ludu w Galicji*, „Społeczeństwo i Polityka” 4/2011.

Pelczar R., *Nauczyciele szkoły ludowej w społeczności wsi galicyjskiej*, w: *Studia problemowe z historii wychowania na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, red. E. Juško, J. Kamińska-Kwak, R. Pelczar, Wydawnictwo Regis, Tarnów–Stalowa Wola–Łapczyca 2015.

Piotrowski J., *Bełdowski Franciszek Ksawery*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 1, Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, Kraków 1935.

Przeniosło M., *Towarzystwo Pedagogiczne we Lwowie w latach 1868-1906 (wybrane zagadnienia)*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX Wieku” 13/2014.

Stępień S., *Prasa ludowa w Polsce. Zarys historyczny*, Wydawnictwo „Prasa ZSL”, Warszawa 1984.

Tomaszewski R., *Nie tylko Dzierżon. Wprowadzenie do bibliografii piśmiennictwa pszczelniczego na Śląsku*, „Biblioteka” 15/2011, <http://pressto.amu.edu.pl/index.php/b/article/viewFile/146/101> (dostęp: 23.06.2017).